

РАЗДЕЛ 7. ТЕХНОЛОГИЯ И БИОРЕСУРСЫ

УДК. 636.2.082.232

КУЙРУКТУУ ЭРКЕК КОЗУЛАРДЫ БОРДОП СЕМИРТҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ

**Орозбаев Болотбек Суюналыевич (0009-0007-0670-7110);
Турдубаев Таалайбек Жээнбекович (0009-0000-0450-8643);
Чортонбаев Тыргоот Джумадиевич (0000-0001-9820-2337);
Алтыбай уулу Баатырбек (0009-0007-2554-3131)**

¹ *Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик Университети, Жалал-Абад шаары, Кыргызстан*

² *Кыргыз мал чарба жана жайыт илим-изилдөө институту, Сокулук району с.Фрунзе, Кыргызстан*

***Аннотаци:** бордоп семиртүү деп союуга арналган малды салыштырмалуу кыска убакытка интенсивдүү тоюттандырууну түшүнүү керек, бул тирүүлөй салмактын көбөйүшүн жана денедеге майдын топтолушун камсыз кылат, натыйжада эт өндүрүмдүүлүгү кескин жогорулайт жана эттин сапаты жакшырат.*

Кийинки жылдарда элдин талабына ылайык, фермерлер айрыкча эт багытындагы куйруктуу койлоду кармоого басым жасап жатышат.

Азыркы учурда, эт жагымдуу көрүнүшүнөн тышкары, майдын көлөмүнө жана маанилүү белоктордун максималдуу көлөмүнө ээ болушу керек. Ошондуктан, дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө кой этин өндүрүү негизинен эки процессти ийгиликтүү айкалыштырган, жаш малды багууга жана семиртүүгө негизделет – өсүү жана семиртүү, башкача айтканда, өзүнүн этин (булчуң ткандарын) көбөйтүү жана бир эле учурда ички органдарга, булчуңдардын ичинде жана алардын ортосунда майдын топтолушу.

***Өзөктүү сөздөр:** семиртүү, тирүүлөй салмак, орточо суткалык өсүш, тоют бирдиги, сиңирилүүчү белок, чыгым, киреше, пайда.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОТКОРМА БАРАНЧИКОВ КУРДЮЧНЫХ ОВЕЦ

**Орозбаев Болотбек Суюналыевич (0009-0007-0670-7110);
Турдубаев Таалайбек Жээнбекович (0009-0000-0450-8643);
Чортонбаев Тыргоот Джумадиевич (0000-0001-9820-2337);
Алтыбай уулу Баатырбек (0009-0007-2554-3131)**

Жалал-Абадский Государственный Университет им.Б.Осмонова, г.Жалал-Абад, Кыргызстан

Кыргызский научно-исследовательский институт животноводства и пастбищ, Сокулукский район, с.Фрунзе, Кыргызстан

***Аннотаци:** под откормом следует понимать интенсивное кормление животных, предназначенных для убоя, в течение определенного времени, что обеспечивает увеличение живой массы и накопление жира в организме, что приводит к резкому*

увеличению мясной продуктивности и улучшению качества мяса.

В последующие годы, в соответствии с общественным спросом, фермеры уделяют особое внимание разведению курдючных овец мясного направления.

В настоящее время, помимо привлекательного внешнего вида, мясо должно иметь большое количество жира и максимальное количество белков. В этой связи, производство баранины в большинстве стран мира в основном основано на выращивании и откорме молодняка, который успешно сочетает в себе два процесса – рост и откорм, то есть увеличение собственного мяса (мышечной ткани) и одновременное накопление жира во внутренних органах, внутри мышц и между ними.

Ключевые слова: откорм, живая масса, среднесуточный прирост, кормовая единица, переваримый белок, расход, прибыль, рентабельность

THE EFFECTIVENESS OF CHALK FEEDING OF MALE TAILED LAMBS

Orozbaev Bolotbek Suyunalyevich (0009-0007-0670-7110);

Turdubaev Taalaibek Jeenbekovich (0009-0000-0450-8643);

Targot Dzhumadievich Chortonbayev (0000-0001-9820-2337);

Altybai uulu Baatyrbek (0009-0007-2554-3131)

Jalal-Abad State University named after B.Osmonov, Jalal-Abad, Kyrgyzstan

Kyrgyz Research Institute of Animal Husbandry and Pastures, Sokuluk district, Frunze village, Kyrgyzstan

Annotation: *fattening should be understood as intensive feeding of animals intended for slaughter for a relatively short time, which ensures an increase in live weight and fat deposition in the body, as a result of which meat productivity sharply increases and meat quality improves.*

Currently, it is necessary that meat, in addition to its attractive appearance, has the amount of fat and the maximum amount of full-fledged and essential proteins. Therefore, in most countries of the world, lamb production is based mainly on the cultivation and fattening of young animals, which successfully combines two processes – growth and fattening, that is, increasing the amount of their own meat (muscle tissue) and simultaneous deposition of fat on internal organs, inside and between muscles, as well as on the surface of the carcass.

Keywords: *sheep fattening, live weight, average daily gain, feed units, digestible protein, feed consumption, costs, revenue, profit.*

1. Киришүү

Малдардын жогорку азыктуулугу (продуктуулук) илимий негизделген тоюттандыруу нормасын колдонууда жакшы натыйжа берет жана тоюттарды эффективдүү пайдаланууга мүмкүндүк жаратат.

Профессор Е.А.Богдановдун

(1923), айтуусуна караганда «козуну багуу энесинин ичинде жаткандан башталат. Ошондуктан энесин жакшылап багуунун же тескерисинче начар тоюттандыруунун натыйжасында жакшы же начар төлдү алууга болот». Ушул мезгилдин ичинде малдын келечектеги азыктуулугу, ден соолугу, ыландарга туруктуулугуна жетишүүгө же

тескерисинче начар жыйынтыкты күтүүгө болот.

Тоюттандыруунун мааниси жөнүндө профессор П.Н.Кулешов (1933) мындай деп жазган: «Койдун тез өсүп, бачым жетилиши үчүн, өзгөчө козуларды 4-5 айлык жашына чейин жакшы тоюттандыруу жана багуунун мааниси зор. Малды жаш кезинде жакшылап тоюттандыруу анын келечегин чечет».

Дагы бир окумуштуу Назаркулов А.Н. (2002), «Эгерде жаш мезгилинде малдын өсүп жетилиши начар өтсө, кийинки чоңойгондо анын ордун толуктоо мүмкүк эмес» деген тыянакка келген.

Жакшы тоюттандыруунун негизинде айыл чарба малдарынын биологиялык жана чарбалык мүмкүнчүлүктөрү толук пайдаланылат, конституциясынын тиби өзгөрөт, тукум куучулук касиети жакшырат.

Илимий изилдөө институттардын жана кой чарбасында иштеген адистердин иш тажрыйбасы көрсөткөндөй аргындашууга катышкан тукумдарды туура тандоонун жана алынган аргындар үчүн жакшы тоюттандыруунун эсебинен салмагы жана кеткен чыгымды кайтаруу 10-15% көбөйөт, тез өсүп, басым жетилүүсү жакшырат, союлгандагы этинин чыгышы жогорулайт.

Азыркы учурда койлор жайыт отунун эсебинен тоютка болгон жылдык муктаждыгынын 75-80% жайыттан алат.

Кой чарбасынын өсүшү жана азыктуулугунун жогорулашы баарыдан мурда тоюттандырууга байланыштуу болот, анын составындагы кошулмалардын ар түрдүү болушуна жараша болот.

Бул багытта, койлордун аш болумдуу жана минералдуу керектөөсүн камсыз кылган тоюттандыруу айыл чарба илиминде актуалдуу маселе болуп саналат.

Кой этин өндүрүүдө, негизинен, козуларды төрөлгөн жылы этке тапшыруу натыйжалуу. Ошол эле учурда өндүрүлгөн козунун эти сапаты жагынан жакшы келет, анткени козунун этинин майлуулугу аз болгондуктан азыктык баалуулугу эттин эн мыкты түрүнө кирет.

2. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Биз 2010-жылы Жалал-Абад облусунун Сузак районундагы "Тагай-Тилек" кой фермердик чарбасында ар кандай деңгээлдеги тоюттандыруунун малга тийгизген таасирин аныктоо максатында куйруктуу койлорго илимий-чарбалык тажрыйба жүргүздүк.

Изилдөөнүн максатына жетиш үчүн төмөндөгү милдеттерди койгонбуз:

- куйруктуу козулардын онтогенез мезгилинде өсүп өнүгүү өзгөчөлүктөрүн изилдөө;

- козуларды бордоп семиртүү мезгилинде алардын эттүлүк сапаттарынын түзүлүү касиеттерин аныктоо;

- бордоп семиртүүнүн экономикалык эффективдүүлүгүн аныктоо;

- эт-куйрук багытындагы койлорду багууда негизги жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнү жүргүзүүдө ВАСХНИЛ, ВИЖ, ВНИИМП, ВНИИОК, 1970, 1978, 1983, 1989 жж., илимий методикалык комиссия тарабынан сунушталган методикаларды пайдаландык.

Козулардын өсүшүнүн, өнүгүшүнүн жана бордоп семиртүүсүнүн биологиялык өзгөчөлүктөрүн изилдөө процессинде алынган материалдар санариптик математикалык иштетүүдөн өткөзүлдү (Е.К. Меркурьева 1970; Н.А. Плохинский 1969).

3. Изилдөө натыйжалары

Жаш куйруктуу койлорду бордоп семиртүүдө эттин калыптанышына тийгизген таасирин изилдөө максатында биз тарабынан 10 баш (4 топ) 8 айлык гиссар жана гиссар-кыргыз койлорунун козуларын тандап алдык.

Бордоп семиртүүнүн мөөнөтү 60 күндү түздү, жыйынтыктары төмөнкү таблицада келтирилген.

1 таблицада, тажрыйбалык жана контролдук топтордун ортосундагы орточо тирүү салмагы тажрыйбанын башында гиссар койлорунда – 32,5 жана 31,80 кг, ал эми гиссар-кыргыз койлорунда-29,85 жана 29,3 кг түзгөндүгү көрүнүп турат.

Таблица 1–Куйруктуу эркек козуларды бордоп семиртүүнүн жыйынтыктары ($X \pm mx$)

Көрсөткүчтөр	Группалар			
	гиссар		гиссар-кыргыз	
	опыт	контроль	опыт	контроль
Семиртүүнүн башындагы тирүүлөй салмагы, кг	32,50±0,35	31,80±0,31	29,85±0,32	29,3±0,29
Семиртүүнүн аягындагы тирүүлөй салмагы, кг	44,85±0,40	37,2±0,65	37,9±0,55	33,45±0,31
Абсолюттук салмак кошуусу, кг	12,35	5,40	8,05	4,15
Күнүмдүк орточо салмак кошуусу, гр	205,8	90,0	134,1	69,1
Тоют бирдиги, кг	5,80	11,5	8,15	12,35
Аш болумдуу протеин, гр.	650	1135	870	1230
Бардык чыгым, сом	1959	1815	1911	1653
Сатылган продукциядан алынган киреше, сом	6175	2700	4025	2075
Пайда, сом	4216	885	2114	422
Рентабелдүүлүк, %	215	48	110	25

Козулар семиртүү убактысында тирүүлөй салмагын тажрыйба жана контроль топтордо интенсивдүү кошушкан.

Тажрыйба козуларында жалпы жана орточо суткалык өсүшү жогору болгон жана тиешелүүлүгүнө жараша, гиссарларда 12,35 кг жана 224,5 гр., 8,05 кг жана 146,36 гр. гиссар-кыргыз койлорунда түзгөн. Ал эми контроль топтогу козуларында бул көрсөткүчтөр бир аз төмөн жана тиешелүүлүгүнө жараша гиссарда 5,40 кг жана 98,18 гр., гиссар-кыргыз койлорунда 4,15 кг жана 75,45 гр. түзгөн.

4. Талкуулоо

Дүйнөлүк кой чарбачылыгынын практикасында жаш койдун этин өндүрүүгө өтүү тенденциясы аныкталып келүүдө. Мындай система баарынан мурда тез бышуучу жана эт-жүндүү породадарды өстүрүүгө негизделген (Англия, Жаңы Зеландия, Аргентина, Австралия ж.б.) кой чарбачылыгы өнүккөн өлкөлөрүндө орнотулган.

П.Н. Кулешов (1925), мындай деп жазган: "койлорду жаш кезинде жакшы

багып, эттүүлүгү жана тез жетилүүсү боюнча тандап алсак, биздин кылчык жүндүү кой чарбабыз чочко жана мал чарбачылыгы тармактары сыяктуу эле пайдалуу тармакка айланышы мүмкүн.

Е.Я. Борисенко (1967), организмдин онтогенетикалык өнүгүүсүн, асыл тукумдук иштер жүргүзүлүп жаткан жаныбарлардын жекече өнүгүү өзгөчөлүктөрүн, айрыкча өнүгүп келе жаткан организмге тышкы факторлордун тийгизген таасиринин өзгөчөлүктөрүн билбестен, илимий маалыматтарга негизделген асыл тукум иштерин жүргүзүүгө, өркүндөтүүгө жана жаңы породадарды түзүүгө болбойт деп жазат.

Бордоп семиртүүнүн эффективдүүлүгү көптөгөн факторлор менен аныкталат, тоюттандыруунун деңгээли жана рациондун биологиялык толуктугу, семиртүүдөгү тирүү салмагы, семиртүүнүн узактыгы жана түрү, убактысы жана малдын семиртүүгө коюлган жашы.

Биздин жургузгон изилдөөбүздө, семиртүү мезгилинде козулардын эт-май өндүрүмдүүлүгү сандык жактан

гана жакшырбастан, козунун азыктык баалуулугу сапаттык жактан жакшырган.

Бордоп семиртүү мезгилинде козулардын кондициясы кыйла жакшырган. Эгерде ГОСТ 5111-55 "Союу үчүн койлордун азыктуулугун аныктоо" талаптарына ылайык семиртүүгө чейин козулар орточо эттүүлүктөн төмөн деп эсептелсе, семиртүүдөн кийин бардык малдар жогорку эттүүлүк менен кабыл алынган.

5. Корутундулар

Бордоп семиртүү деп союуга тандалган малды, салыштырмалуу кыска убакытка интенсивдүү тоюттандырууну түшүнүү керек, бул тирүүлөй салмагынын көбөйүшүн жана денедеги майдын топтолушун камсыз кылат, натыйжада эт өндүрүмдүүлүгү кескин жогорулайт жана эттин сапаты жакшырат.

Жаш койлордун интенсивдүү багылышы менен алардын өсүшү жана өнүгүшү, ошондой эле морфологиялык жана химиялык өзгөрүүлөрү байкалат, алар эттин аш болумдуулугун кыйла жогорулатат, булчуң тканынын курамы жогорулайт, эң баалуу кесимдердин саны көбөйөт, эттин калориялуулугу жогорулайт.

Козулар тоютту жакшы актагандыгы менен айырмаланышкан, ал эми тажрыйба жана контроль топтордун козулары 1 кг өсүүсүнө: гиссар койлору тиешелүүлүгүнө жараша 5,80 жана 11,5 тоют бирдигин, ал эми гиссар-кыргыз койлору 8,15 жана 12,35 тоют бирдигин сарпташкан.

Эгерде бул маалыматтар анализденип контролдоо менен салыштырылса, анда тажрыйба топтордогу кочкорлору 5,7 жана 4,2 тоют бирдигине аз сарпташкандыгы аныкталды.

Алынган киреше боюнча гиссар тукумунун козулары контроль топтогу теңтуштарынан 3331 сомго, ал эми гиссар-кыргыз койлорунун козулары контролдук топтогу курдаштарынан 1692 сомго жогору болгон.

Гиссар тукумундагы койлордун козуларын жана алардын аргындарын семиртүү эт өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга гана эмес, тоютту натыйжалуу пайдаланууга да өбөлгө түзөт.

6. Шилтемелер

1. Богданов Е.А. Айыл чарба малдарынын жана адамдардын дене түзүлүшүнүн тиби. [Текст] / Е.А.Богданов. М., Мамтехбас, 1923 ж.
2. Борисенко Е.Я. Айыл чарба малдарын асыроо [Текст] / Е.Я. Борисенко. – М.: Колос, 1967. – 223 б.
3. Кулешов П.Н. Кылчык жундуу кой чарбасы. [Текст] / П.Н.Кулешов. – М.: Жаны айыл., 1925. – 141 б.
4. Кулешов П.Н. Эт-май багытындагы кой чарбасы. [Текст] / П.Н.Кулешов. М., 1933 ж.
5. Назаркулов А.Н., Мукашев З.М. Кой чарбасы. [Текст] / А.Н.Назаркулов, З.М.Мукашев. «Учкун» бас. Бишкек, 2002 ж.
6. Меркурьев Е.К. Айыл чарба жаныбарларынын селекциясындагы жана генетикасындагы биометрика [Текст] / Е. К. Меркурьев. Б.: Колос, 1970. – 424 б.
7. Плохинский Н.А. Зоотехниктер үчүн биометрика боюнча колдонмо [Текст] / Н.А. Плохинский. Б.: Колос, 1969. – 256 б.